

Tipologija književnih časopisov v prvi polovici XIX. stoletja

(Pričujoča razprava je bila napisana za stopetdesetletnico LETOPISA Matice srpske in bo kmalu izšla v knjigi PARAMETRI IN PARALELE pri Partizanski knjigi)

Jože
Pogačnik

Literarni zgodovinar, ki želi analizirati književne časopise, ima na razpolago dve načelni stališči. B. Popović je — v premissljanju o tem pojavu v književnosti in kulturi — svojo misel strnil v trditev, da književni časopisi »niso zgolj regulatorji književnih dogodkov, temveč so ali bi bilo treba, da so po svojih močeh tudi njihovi regulatorji«. ¹ Idealna oblika književnega časopisa bi bila torej dialektična enota obeh

pojmov, to pa se v praksi vedno ne da (ali: ne more) uresničiti. Pri podobni dvojni tipologiji je ostal tudi S. Šimić v svoji razdelitvi na časopise-motorje in časopise-magazine. ² Za oba avtorja je značilno, da vidita v književni periodiki izredno pomemben fenomen književnega življenja; po njunem mišljenju ravno periodika s svojo premissljenjo in dejavno usmeritvijo kakor tudi s programskim teženjem kakšno dobo kvalificira kot literarno živo, kritično in aktivno.

Načeloma drugačen od omenjenega tradicionalnega pojmovanja književnih časopisov je prijem francoskega umetnostnega teoretika R. Barthesa. ³ Po njegovem izhajanje časopisa ni književno, marveč predvsem družbeno dejanje, ki si prizadeva, da se institucionalizira kakšna aktualnost. V miselnosti, po kateri naj bi bila književnost zgolj forma, besedna umetnost celo ne more vsebovati aktualnosti; aktualen je lahko samo svet, ne pa književnost. Književno delo naj bi bilo zgrajeno kot čim bolj popoln sestav pomenov, le-ti pa naj ostanejo na meji nedorečenega. ⁴ Takšna graditev ni mogoča v časopisu, katerega poglobitna vloga je v tem, da neprestano odgovarja na izzive, ki mu jih prinaša resničnost. Če sprejmemo to Barthesovo premiso, so povsem utemeljeni le »angažirani« časopisi, v njih pa je — po logiki dejstev — vloga književnega kar najbolj zmanjšana. Avtor vidi smisel za obstoj kakšnega časopisa samo takrat, kadar je v časopisu uresničeno gledanje na svet podobno ali enako bistvu književne zavesti; tudi v takem primeru je spoprijem z aktualnostjo lahko samo gradivo za kakšno prihodnje književno delo. Časopis se je posrečil, če mu je uspelo, da se je znašel v tistem krhkem in dosti motnem trenutku, v katerem književni smisel doseže relacijo resničnega dogodka. ⁵

¹ V študiji *Književni listovi*, ki je objavljena v 1. in 2. številki časopisa *Srpski književni glasnik* 1901. leta.

² Avtor je misel zapisal v študiji *Motori književnosti*, ki je objavljena 1953. leta v reviji *Hrvatsko kolo*.

³ Prim. R. Bart: *Književnost — Mitologija — Semiologija*, Nolit Beograd 1971 (Sazvežda 27), str. 171—172.

⁴ R. Barthes pravi: »Književnost je le posredna svetloba« (n. m., str. 171).

⁵ N. d., str. 171—172.

I

Tema, ki jo napoveduje naslov, izhaja iz predpostavke, da med književnimi časopisi kake dobe, konkretno v prvi polovici XIX. stoletja v današnjem jugoslovanskem prostoru, obstajajo mnoge podobnosti in celo enakosti. V njih se podobno razkrivajo splošne odlike dobe, medtem ko so individualne značilnosti pogojene v številu in v izbiri posameznosti. Gre za takó imenovano sinkretično dobo,⁶ v kateri fenomen književnega še ni bil jasno in enoumno postavljen. Pojavljal se je namreč v okvirih splošnega pismenstva in razsvetljevanja, enako pa tudi v okvirih politične, družbene in kulturne dejavnosti; v obeh primerih je pojem književnega širši od današnjega pojmovanja. Osnova za tako zajemljivost književnega fenomena je v zahodnoevropski (nemški) literarni teoriji, ki je ob mogočostih lirskega, epskega in dramskega izraza inavgurirala in uveljavila še četrto mogočost, ki najbolj ustreza sodobnemu pojmu didaktičnega. Členitev te vrste, ki jo je sistematično predstavil Fr. Schlegel v prozi iz zgodnje dobe svojega ustvarjanja,⁷ so poznali in sprejemali takratni kulturni delavci. V slovenskem prostoru so omenjeno ustvarjalno mogočost imenovali *zmes*, v hrvaškem *njetilo*, v srbskem *Letopisu za god. 1825* pa obstoji ustrezen pojem v besedi *smjesica*. Ker je pretežni del časopisov »individualen« (piše jih urednik z manjšim številom sodelavcev), je didaktična stran toliko bolj naglašena, enolična in vsebinsko opazna.

Aktualizacija Schleglovih pogledov na književnost je bila v jugoslovanskem kulturnem prostoru nasledek specifičnih izhodišč, od katerih je začel sleherni kulturni delavec v prvi polovici XIX. stoletja. *Letopis*, kar pomeni urednik Georgije Magarašević, je v uvodu (*Predslovie*) klical in prosil »s velikim povjerenjem i sve druge izobraženijem duha i serdca ukrašene rodoljubce«, da bi od svojega »učenog skrovišta veču ili manju čast na žertvenik narodnog prosvješćenija prineli«.⁸ *Letopis* se je navezal na Z. Orfelina, ki je svoj *Slaveno-serbskij magazin* 1768. leta zamislil kot delo »na obšču polzu« in za »ščastija čelovječeskog roda«.⁹ Izšel je prav tako iz tistih misli, ki prevladujejo v *Pesni na insurekciju Serbijanov*; v njej je 1804. leta D. Obradović od klasicistično personificirane matere Srbije zahteval naslednje:

Vostani, Srbije! Vostani, Carice!
I daj čadam svojim videt tvoje lice.
Obrati serca ih i očesa na se,
I daj njima čuti slatke tvoje glase.
Vostani, Srbije!
Davno si zaspala,
U mraku ležala.
Sada se probudi
I Serblje vzbudi!¹⁰

⁶ Prim. načrt *Istorija srpske književne periodike*, *Književna istorija* VI (1973), str. 6.

⁷ Fr. Schlegel, *Prosaische Jugendschriften*, izd. Minor, zvezek I, str. 1.

⁸ *Ljetopisi na god 1825*, str. IV.

⁹ Prim. J. Skerlić, *Istorija nove srpske književnosti*, Beograd 1953, str. 60.

¹⁰ Po knjigi M. Popovića: *Istorija srpske književnosti. Romantizam* I, Beograd 1968, str. 9—10.

Na Hrvaškem je mladi pravnik D. Rakovac v pismu Gaju obetal: »Delali mi vu dne v noči bumo . . .«,¹¹ a v prvih dneh januarja 1832 je bil v Vukotinovičevi hiši v Zagrebu sestanek, na katerem so razpravljali, »kako naj se narod iz kulturne in politične lenobnosti, pravzaprav mrtvila, prebudi in dvigne na višjo stopnjo književne izobrazbe«. ¹² Rezultat tega pogovora je bila *Danica*, z njo se je uveljavil Ljudevit Gaj, ki je že v rani mladosti koval takele stihe:

Čujte, čujte braća čudne stvari,
 Čudni su vam susedi Madžari,
 Ah, jaj, gde su vre Horvati stari,
 Gde su, kad se domovina kvari?
 Nedajte se v' kusnice zapreti,
 Nedajte slobošćine satreti!
 Rajši ćemo složno skupa vmreti,
 Nek si damo jezik naš zatreti . . .¹³

V Sloveniji je že J. N. Primic (v pismu J. Zupanu) ugotovil, da so njegovi rojaki mrtvi in brez občutka za koristno.¹⁴ M. Kastelic, urednik *Kranjske čbelice*, v prvih bukvicah objavlja pesem *Prijatelj krajščine*, katere drugi del se glasi:

Modrica Krajnska dolgo je zdihvala,
 Utihnili prijetni so glasovi,
 Zastonj ubrane citre prebirala,
 Dremali, Krajna! tvoji so sinovi:
 K Slovincam drugim reva je zbežala,
 K Vam, Polcov, Serbov, Pemcov ljub' rodovi,
 Vi Krajnce znali ste buditi', uneti;
 Narodu spet predrznemo se peti.¹⁵

Navedeni odlomki — ob mnogih drugih miselnih razsežnostih — odkrivajo vsem skupen problem, ki je poglavitna oznaka za romantiko — neskladnost med resničnostjo in njenim idealom. Človeški posameznik je postal *demiurg*, njegova subjektivna vizija je uresničljiva in vnaprej osmišljena; to svet spreminja v odprtost in razpoložljivost, ki ju je mogoče oblikovati po željah individualne volje in lastnega preudarka. Poglavitna pobuda za takšno pojmovanje zgodovine je v doživetju svobode, ki je v prvi polovici predmet razmišljanja in izvir sklepov, ki so hkrati splošni in konkretni. Pojmovanje svobode je v zvezi z novim pojmovanjem človečanstva in z vizijo poti, ki se je odprla pred njim. Zgodovina človeka več ne pritiska, zoper njo se ni treba ponašati kot maščevalec, preteklosti pa ni mogoče zavreči kot spomin na nekaj sramotnega (tu ima svoj izvir zanimanje za tradicijo, ki je postala ogledalo ontogeneze in podlaga bivanja). Človek neutrudljivo gradi in ustvarja zgodovino, hkrati vanjo vtiskuje tisto podobo,

¹¹ Prim. A. Barac, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*. I. *Književnost ilirizma*, Zagreb 1954, str. 51.

¹² J. Horvat, *Ljudevit Gaj*, Beograd 1960, str. 64.

¹³ Navaja J. Horvat v omenjenem delu (str. 37).

¹⁴ Prim. I. Prijatelj, *Slovenščina pod Napoleonom*. *Veda* I (1911), str. 125.

¹⁵ *Kranjska čbelica* I (1830), str. 9—10.

ki je podoba gibanja v njegovem lastnem življenju. Zgodovina v tej predstavi ni brezobziren tok, ki bi bil prepuščen slepim silam, temveč je rezultat nenehnega delovanja človeškega duha. Ker je ta duh svoboden, je tudi zgodovina nasledek svobode. Svoboda je postala moralen vzor, postala je zakonitost, ki usmerja gibanje družbe, in zakonitost, ki ureja ter razkriva, kakšno naj bi bilo to gibanje. Profesor harkovskega vseučilišča Boža Grujović (Teodor Filipović), prvi tajnik Praviteljstvujuščega sovjeta, je v govoru v Beogradu ob ustanovitvi tega oblastvenega organa 1805. leta med drugim dejal: »Svoboda nas razlučava od zverova, i rob gori je od zvera, jerbo čoveku robu, ono se odzima, što ga čini čovekom. Bolje ne živiti, nego u poganom ropstvu biti. — Svoboda, svoboda nas ljudima čini, — svoboda i voljnost daje vojniku jakost, vojvodama i poglavarima mudrost i pravosudije. Ona starešinama daje ljubezno k mladima otečesko srce, ona svjaščenstvo prosvješčava, i ruke njihove na blagoslovenije svobodnoga stala svoga vozdiže. Svoboda sovet narodni umudrava, svoboda svakoga obogaščava: svoboda orača u polju, pastira kod stoke, putnika na putu, vojnika na vojsci i domaćina kod svoje kuće, veseli i utešava, i mio mu život čini. U svobodnoj zemlji u polju bolje rodi, i marva se bolje plodi, lep se hleb jede i dobro vino pije. — Jednom rečiju gdi nema svobode tu nema života.«¹⁶

Veličina takšnega pojmovanja zgodovine in človekove vloge v njej je bila v spremenjenem smislu življenja. Iz idilične in zato elegične zamisli postaja smisel zgodovine dramatski, saj je svoboda neprestano osvajanje, nepretrgano osvobajanje, večni boj, ki ne pozna zadnje ali dokončne zmage. Sodobni dialektični in zgodovinski način mišljenja, ki se razodeva s tem, je predstavil tudi konkretne razsežnosti novega prepričanja. V njem je poglobitno podrejanje osebnega višjemu zakonu življenja, nadrejeno vedno premaguje osebne želje ali sanje.

II

Značilno potrdilo koncepta o zgodovini kot delu človekove svobode so elementi iz dejavnosti L. Gaja. Ta je že kot študent spoznal dve resnici, in sicer, »da narodu ništa ne treba onako kano povjesnica« in »da se ne valja obzirati na nevjerico i sumnjičave sudove koji će ga pratiti u njegovu radu.«¹⁷ To spoznanje je bilo razlog, da sta se v središču zanimanja znašli zgodovina in jezikoslovje. Obe sta bili improvizacija, bili pa sta postavljeni v sklop želja in potreb, ki so bile po svoji naravi in pomenu politične. Najgloblji smisel takšne *historiae et philologiae in actu* je bila kultura v službi narodnega preroda.

Književni časopisi zelo jasno razodevajo dve zgodovinsko-filološki tendenci. Na omenjenem dogovoru v Vukotinovićeви hiši 1832. leta so sklenili, da se »na podlagi rimsko-geografskega in takrat tudi etnografskega naziva za vse narode južnih Slovanov uvede štokavsko narečje, ki naj se imenuje ilirsko, in uporabljaja Gajev pravopis; takó bi poskušali združiti v okviru ilirskega imena ter na liberalni podlagi politične svobode in neodvisnosti

¹⁶ Citira M. Popović v omenjeni knjigi (str. 10).

¹⁷ Prim. I. Frangeš, *Značenje Gajeva »Danice«, Croatica II (1971), str. 161.*

narod hrvaški, slovenski, srbski in bolgarski.«¹⁸ Rezultat tega hotenja je bila *Danica*, ki je od leta 1836 izhajala samo z označbo »ilirska« (to je trajalo do začetka 1843. leta). Teh sedem let označuje tisto dobo ilirizma, ki je po svojih bistvenih značilnostih splošno južnoslovanska. Ilirski in slovenski duh, kar pomeni duh južnoslovanske vzajemnosti, veje iz razglasa, ki ga je konec 1835. Gaj poslal svojim bralcem: »Proč dakle sa svakim pred-sudom, prestanimo svaki za se, kano zli susjedi, samo svaki na svoj mlin vodu vući, prestanimo misliti, da je samo srpski, ili samo dalmatinski, ili ljestor horvatski, ili pak ljepprav krajnski itd. pravo i jedino ilirski. Ovakove predsude neka brane svojljubi, u kojih neima prave iskre domorodstva. U Iliriji može samo jedan jezik pravi književni biti, njega ne tražimo u jednom mjestu, ili u jednoj državi, nego u cijeloj velikoj Iliriji. Nijemci slo-žili su svoj književni jezik iz svih narječjih cijele Germanije; a Talijani is-peljali su svoju slatku riječ iz svih narječjih cijele Italije. Naša slovnica i naš rječnik jest čitava Ilirija. U tom velikom vrtu (bašči) imade svagdi pre-krasnog cvijeća, saberimo sve što je najboljega u jedan vijenac, i od naroda našega vijenac nikada ne povene; nego će se unaprijedak sve obilnije i krasnije kititi.«¹⁹

Drugo tendenco je prav tako mogoče razbrati že s strani *Danice*. Leta 1847 je A. Veber Tkalčević napadel L. Štura zaradi slovaškega separatizma.²⁰ Na začetku štiridesetih let je krog, ki se je zbiral okoli Teodorja Pavlovića v Pešti, v njem so bili »ozkosrčni srbski nacionalisti«,²¹ prišel v spor s Hrvati-ilirci. Nasproti ideji južnoslovanske skupnosti je bila postavljena ideja narodne individualizacije; iz te ideje je izviral večina književnih časopisov obravnavane dobe.

Letopis se je odločil za vsebino, ki naj bi zajela »sve što se god Slavenskog naroda . . . a osobito što se nas Serbalja tiče.«²² *Danica* je namerala, po razglasu iz leta 1834, ko je bila še »horvatska, slavonska i dalma-tinska«, voziti po istih kolotečinah. Za splošen cilj je urednik vzel naslednje: »Vsi skoro Europeanski Narodi vu znanostjah i navukeh vre tak daleko dospeli su, da se pri njih materinskim jezikom pisane knjige i novine ne samo vu zmožneh dvoreh, nego dapače vre vu isteh priprosteh kućah čteju i preštimaavaju; ni li anda skradnje vreme, da i mi, kotereh slavni pređi, kakti cele Europe branitelji i čuvari čez vnoga stoletja vsevdilj oboruženi za svega človečanstva preporod hrabreno skoznuvali su, da rekoh i mi naše mile Slovenske Matere jezik, koj'i z obilnostjum reči, i z slastjum izgovora diči se i koj' nas z osemdesetemi milioni naše Bratje naravski veže, osveta-lati i na dostojnu čast podići popašćimo se?«²³ Gaj očitno želi, da se ilirstvo vključi v participacijo kulturnih in literarnih dobrin, to vključevanje pa je povezano izključno samo s fenomenom jezika in prek tega tudi s književ-nostjo. Razvit književni jezik je narodova osebna izkaznica, sklicevanje na izročilo pa je iskanje svoje podobe v širokih zgodovinskih razsežnostih. Misel o naravni pravici sleherne etnične skupnosti, da se individualizira, se

¹⁸ J. Horvat, n. d., str. 64.

¹⁹ Po A. Barcu, o. d., str. 58.

²⁰ A. Barac, o. d., str. 60.

²¹ M. Popović, o. d., str. 26 (sintagma v narekovaju je po M. Popoviću).

²² *Predslovie*, str. V. V skladu s tem je prinesel — še za pesnikovega življenja — tudi eno Prešernovo pesem.

²³ A. Barac, o. d., str. 52—53.

združuje z načelom zgodovinskega prava; preteklost naj upraviči novi ritem in pospešeno dinamiko sedanosti, hkrati pa naj bi rabila kot smernik za prihodnost, v kateri bodo — nekega dne X — uresničene težnje sodobnih prizadevanj.

Središčno mesto, ki pripada jeziku, je jasno razvidno iz formulacij, ki motivirajo in pojasnjujejo nastanek slovenskega pesniškega almanaha *Kranjska čbelica*. Fr. Prešeren je vsebino ustreznih prizadevanj (»tendenca naših pesmi in siceršnje književne dejavnosti«) označil kot željo po kultivaciji slovenskega jezika (v pismu S. Vrazu z dne 5. julija 1837). M. Čop je v pismu Kopitarju (16. maja 1830) almanah razlagal kot pojav, ki naj obrne pozornost izobražencev na narodni jezik; ta jezik se mora kultivirati do stopnje knjižnega standarda, ki je edini faktor kulture. Samo slovnično izdelan jezik (izraz je Čopov) vedno ostaja v tisti nevtralni poziciji, od katere še ni mogoče pričakovati procesa duhovne individuacije. Kultiviranje jezika je potemtakem povezano z izobraženstvom; ta proces Čop loči od kmeta, ki ima po njegovem drugačne potrebe in naj jih zato tudi drugače zadovolji. Nasprotje *umetno—ljudsko* je v Čopovem gledanju tudi sociološki ekvivalent urbanemu in agrarno-rustikalnemu. Kopitar je ugovarjal prevodu Bürgerjeve *Lenore* in predlagal njeno ljudsko prilagoditev, Čop pa mu je (16. maja 1830) odgovoril: »Če pravite, naj bi bil Lenoro rajši *posnel* kakor *prevél*, tedaj mislite na kmečke bralce, ki jim je izvornik neznan, a tu ne gre za nje, hoteli smo samo *izobražencem* pokazati, *kako* je mogoče nemški *izvirnik* prenesti v kranjščino.«²⁴ Besede razkrivajo težnjo za estetsko visoko razvito književnostjo, ki se družbeno lahko nasloni le na ožje jedro izbranih; to jedro v tej kulturološki zamisli postaja iradiacijsko središče, iz katerega izhajajo mnogovrstne pobude za smiselno kulturno dejavnost. Koncept o središču, ki v zgodovinskem procesu doživlja uresničenje po širini, je nasproten premisi o postopnem dozorevanju vrhunske kulture. V slovenski kulturi so opozicija te vrste *Novice* (od 1843. leta naprej), pri Hrvatih je to na primer *Zora dalmatinska* (od 1844), v srbski kulturi pa je v okviru tega koncepta vse, kar je v zvezi z Vukom Karadžićem in njegovimi pristaši. V gibanja te vrste spadajo torej književni časopisi, ki so namenjeni širšim ljudskim množicam, posebej kmetstvu, a njihova poglobljena namera je — razsvetljevanje (namera se praviloma uresničuje v treh razsežnostih: prosvetljevanje na ravni civilizacije, kulture in državljske vzgoje).

Obema konceptoma, ta dva sta središčni konflikt v usmeritvi časopisov iz prve polovice XIX. stoletja, je skupen pojem kultivacije jezika, diametralno nasprotni pa so pogledi, ki naj bi pomagali najti uresničljive rešitve. Izdelan jezik je potrdilo o individuaciji etnične skupnosti, njegov stadij je hkrati tudi stadij človeka, ki ga govori, in človeškega duha, ki se z njim izraža. Kultura jezika je determinanta predstave o narodu, le-ta pa je spet odvisna od dosežene stopnje v umetnosti. Umetnost, zlasti še besedna, je sklop intelektualnih zmožnosti in kulturnih uresničitev kakšnega naroda, zato razvita književnost dviga in plemeniti vse pripadnike etnične skupnosti. Dejanje duha je v lestvici človekovih dejavnosti v samem vrhu, zato je tudi zgodovino naroda treba iskati samo v zgodovini jezika in pesništva. Ko je J. Kopitar ocenjeval srbsko tradicionalno poezijo (*Serbische Volkslieder*),

²⁴ O tem obširno: J. Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva*. III. *Klasika in romantika*. Maribor 1969, str. 37—40.

je poudaril zlasti dve stvari: v tej poeziji da je avtentično srbstvo (»echte Serbität«), njen izvir pa je našel v narodnostni imanenci (»aus dessen Geist und Gemüthe«).²⁵ Pesništvo v širšem pomenu je postalo merilo duhovne moči in izobraženosti, ta izjemni položaj pa je doseglo, ker je samo prostor umetnosti odprt za resnično svobodno delovanje (prva polovica XIX. stoletja je označena z Metternichovim absolutizmom). Slovenski romantični teoretik M. Čop je v skladu s tem in na podlagi ustreznih filozofije Fr. Schlegla sklenil: »Poezija je za to najbolj primerna in najmanj odvisna od zunanjih razmer.«²⁶ Podobno je premišljal tudi L. Gaj, ko je pred *Danico* postavil nalogo, »da se preštima vrednim Domovine Sinom steza odpre, plode domorodne razumnosti svoje lahkim načinom, vsem bratom Slavonskoga Roda na vživanje i precenenje napervostaviti, da se tak dober vkus vsega lepoga i krasnoga pri nas s tim bolje vkorenjen hitro rasploditi i rasiširiti bude mogel.«²⁷

Književni časopisi prve polovice XIX. stoletja so kot svoj vrhunski ideal branili estetski avtonomno besedno umetnost. V jugoslovanskih kulturnih prostorih je prihajalo do izvirne uporabe Kantove estetike, ki je zgrajena na nasprotju med *pulchritudo vaga* in *pulchritudo adhaerens*.²⁸ Dialektična napetost, ki gre najprej v korist prvega pojma, nato pa se prevesi bolj v območje drugega, nazorno razkriva problem, ki je v samem središču celotne periodične publicistike. Vse razsežnosti, ki so bile v duhovni fiziognomiji časopisov že opažene, so bile radikalizacija problematike, enako pa so tudi zahtevale, kar je v tem primeru zelo važno, radikalizem v uresničevanju. Kljub temu radikalizem ni načelna in edina značilnost pragmatistične usmeritve književnih časopisov v obravnavani dobi.

Že L. Gaj je v eni od svojih pesmi južnoslovansko združitev (ilirizem) povezoval s pojmom sloge (*Horvatov sloga i zjedinjenje*).²⁹ Težnja za povezovanjem teče vzporedno s težnjo za enotnostjo. V slovenski periodiki vlada isto načelo; izrekel ga je z latinskim pregovorom M. Majar: *Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur*. G. Magarašević je v prvem zvezku *Letopisa* obetal, da bo pazil »svakim načinom, da Serbska Ljetopis s većim čislom naroda našeg u miru i soglasiju bude, uvjeren buduci, da će samo ono vremenom svojim biti, što biti mora.«³⁰ Načelo radikalizma je bilo uravnoteženo — kdaj pa kdaj celo iztisnjeno — z načelom zavrtosti (blokade). Sleherna pobuda je bila zasnovana kot skok, v procesu uresničevanja pa se je spreminjala v počasen hod. Izrazit zgled za takšne »blokade« so v periodični publicistiki tiste njene razsežnosti, ki so v zvezi s filološkimi zadevami.

Danica je uvedla izjemno prakso: vsakemu sodelavcu je dovolila, da piše v narečju in s pravopisom svojega kraja. V večini so bili njeni sodelavci kajkavci, v manjšini čakavci in štokavci. Urednik je takoj na začetku raz-

²⁵ Prim. J. Pogačnik, *Kopitarjeva zamisel o kulturnozgodovinskem razvoju pri južnih Slovanih. Referati za VII. mednarodni kongres slavista u Varšavi*, Novi Sad 1973, str. 131.

²⁶ J. Pogačnik, *Zgodovina III*, str. 72—76.

²⁷ I. Frangeš, o. d., str. 165.

²⁸ J. Pogačnik, *Zgodovina III*, str. 72—73 in *Slovenski romantizem i Petrarca, Zbornik za slavistiku* 8 (1975), str. 51.

²⁹ Prim. tekst v knjigi *Hrvatski narodni prepored. I. Ilirska knjiga*, Zagreb 1965, str. 299—301 (Pet stoljeća hrvatske književnosti 28).

³⁰ *Predslovie*, str. VI.

tolmačil razločke med »hrvaškim« in »ilirskim« (to pomeni: med kajkavskim in štokavskim) ter s tem dejanjem razbil regionalizem na korist skupnosti. Razvoj je po naravni poti privedel do zmage novoštokavskega standarda in gajice. Podoben je bil položaj pri Slovencih: *Novice* so sprejele enako načelo o jeziku in pravopisu svojih prispevkov. Nasprotje, ki je označevalo hrvaško okolje (stari ali novi pravopis), se je pojavilo tudi v slovenski praksi, in sicer v alternativni med bohoričico in gajico. Vprašanje se je že 1843. leta zožilo na šest grafemov (c, z, s, č, ž, š), vendar je preteklo še šest let, da je bila gajica sprejeta kot edina grafija. V jeziku je bil proces še daljši, saj so šele v petdesetih letih s sprejemom takó imenovanih »novih« (= štajerskih) oblik izvedli dokončno kodifikacijo slovenskega knjižnega jezika. Med Srbi pa je bil problem mnogo bolj zapleten in težak. V začetku XIX. stoletja sta bili cerkvenoslovenska in ruskoslovenska jezikovna varianta že na stranskem tiru, kljub temu pa je obstajala diglosija med »slavenosrbskim« in narodnim jezikom. Gre za dva funkcionalno različna jezikovna tipa, kar je bilo skupaj z drugimi dejstvi razlog za to, da je Vukova reforma, ki je prinašala idejo ljudskega jezika, fonološko pravopisno načelo in jekavsko inačico štokavščine, doživljala tolike odpore in potrebovala toliko časa, da se je lahko udejanila v celoti.

III

Književnim časopisom je bilo do tega — v tem so podobni dnevni periodiki —, da konkretno oblikujejo kulturno, politično in družbeno zavest. Gaj je še 1849. leta vedel, da je daleč »od vršetka korablje«, to misel pa je podprl z naslednjim: »Svuda osjećamo oskudica, svuda vidamo nedostataka...«³¹ Konfrontacija ideala in resničnosti je bila poglavitni razlog, ki je usmerjal nastanek in podobo književne periodike v posameznih kulturnih okoljih. Poglavitni naslovi, razdeljeni po narodnih literaturah in razvrščeni kronološko, so naslednji:

I. *Srbska književnost*: Zabavnik (1815—1816, 1828—1831, 1833—1836), Letopis Matice srpske (od 1825. leta naprej), Danica (1826—1829, 1834), Srpska pčela ili novi cvetnik (1830—1841), Srpska zora (1836—1837), Ljubitelj prosvetljenija (1836—1861), Uranija (1837—1838), Magazin za hudožestvo, književnost i modu (1838—1839), Golubica (1839—1844), Bačka vila (1841, 1844—1845), Peštansko-budimski skoroteča (1842—1844), Podunavka (1843—1848), Srpski ulak (1844—1845), Dragoljub (1845), Novine čitališta beogradskog (1847—1848), Slavjanka (1847).

II. *Hrvatska književnost*: Danica zagrebečka (1834—1850), Danica (1835—1849), Kolo (1842—1853, z večjimi presledki), Iskra (1844 in 1846), Zora dalmatinska (1844—1848).

III. *Slovenska književnost*: Kranjska čbelica (1830, 1831, 1832, 1834 in 1848), *Novice* (od 1843. leta naprej).

Pretežni del književnih časopisov je zaživel v tridesetih in na začetku štiridesetih let. Ta leta po zunanjih dogodkih niso bila tako burna, kakor so bili na primer drugi časovni odseki v prvi polovici XIX. stoletja. Gaj je zelo dobro zapazil neko stalnost v pojavljanju književnih časopisov, ko je zapisal: »Svagdanje željno očkivanje novih političkijeh i ratnijeh vijesti...

³¹ A. Barac, o. d., str. 71.

zanima općinstvo utoliko, da se zabavnimi časopisi veoma malo zanimati može.«³² Narodne potrebe in namere zgodovinskega toka so bile identične, zato je komunikacija prek časnikov in časopisov postala dejstvo, s katerim je bilo treba računati. Prvo periodično glasilo *Novine serbske* so se pojavile že 1813, torej v letu, ko je propadla Karađorđeva Srbija. Urednika D. Davidović in D. Frušić — kljub avstrijski cenzuri — prinašata tudi novice iz beogradskega pašaluka, v katerih je mogoče zapaziti uporniške sestavine. Prva književna periodična publikacija, Davidovičev *Zabavnik*, se je pojavila, ko se je 1815. leta začel drugi srbski upor. Podobno značilno je za srbsko književno periodiko tudi leto 1847, ko je Vukova književna in kulturna reforma doživela večjo zmago. Velika evropska revolucija 1848 je pobudila množico časnikov in časopisov zlasti v Sloveniji, med njimi pa je že prišlo do razlik glede na vsebino in funkcijo (npr.: *Celjske slovenske novine*, *Slovenija*, *Vedež*, *Pravi Slovenec*, *Slavjanski rodoljub*, *Jadranski Slavjan*, *Ljubljanski časnik*, *Slovenska čbela*, *Slovenska bčela* in drugi). Večja književna dela so nastajala v zgodovinsko bolj mirnih dobah, ki so bile obrnjene v človekovo notranjost, zaobšla pa so tudi najbolj glasne, kar pomeni, kulturno-politično najbolj aktualne časopise. Zgled *Danice* je v tem pogledu zelo značilen: z izjemo nekaj *Đulabij*, ki jih je prispeval S. Vraz, v njej niso objavljena najboljša dela ilirske dobe (Detrovo *Grobničko polje* je izšlo v *Kolu*, Mažuraničev ep *Smrt Smail-age Čengića* v *Iskri*).

Razločki med teorijo in prakso so v književnih časopisih prve polovice XIX. stoletja opazni tudi na izrazito literarni ravni. Četudi se večina časopisov teoretično odloča za kakršno koli različico romantike, se v praksi na njihovih straneh srečujemo s hibridnimi stilnimi tvorbami, v katerih je mogoče spoznati predvsem sestavine preteklosti. Radikalizem teorije se je tudi tu umikal in ostajal zavrt tako v doživljajskem kot v izraznem območju.

Vse jugoslovanske književnosti so stopile v XIX. stoletje z označbo: kompilatorske in eklektične. Najbolj opazna tendenca je bila razsvetljenska; očitna je v poglobitvini zvrsteh književnega ustvarjanja, ki so: zgodovinski spisi, romani, prilagodena drama, basen, satira, didaktične oblike in avtobiografsko-memoarski spisi. Bistveno za nadaljnji razvoj je bilo vzpostavljanje pretrganih zvez z žarišči evropske in svetovne kulture. Časopisi so si prizadevali, da ujamejo korak s tedanjo Evropo tako, da so kot svoj model sprejeli tuj vzorec; soodnosnost te vrste je v mnogem določala uredniško usmeritev in s tem vplivala na dejanski profil časopisa.³³ Ravno *Letopis* s svojim zgledom potrjuje, da sam ne želi zahajati v novo in v tisto, kar v književnosti šele prihaja; predvsem mu je do tega, da ohrani, kar je ostalo od klasicističnih in predromantičnih književnih tokov. Časopisi te vrste so se ustavljali na nekakšni osrednji gibalni liniji, na kateri se jim je posrečilo zadržati ravnotežje. Te linije ni treba gledati, vsaj ne v prvi polovici XIX. stoletja, samo kot konfrontacijo z bolj radikalnimi prijemi v takratni kulturi (Vuk ali Gaj). Beseda teče o posrečenem ohranjanju ravnotežja in o moči, ki skrbi za kontinuiteto, zato se je v naše čase rešilo marsikaj vrednega, kar bi bili sicer »zmagovalci« z izključivostjo, ki jim je vedno lastna, izbrisali

³² Po A. Barcu, o. d., str. 71 (*Danica* 1849, str. 200). Fr. Prešeren je bil na primer naročen na *Bačko vilo*.

³³ Korespondentnost te vrste je treba iskati predvsem na relaciji Dunaj—Pešta.

z obraza zemlje in tako obrnili sebi v prid tudi izročilo (prim. nasprotja: *Letopis — Danica, Danica — Kolo, Kranjska čbelica — Novice*).

Ob razsvetljenskih in klasicističnih modelih je v književnih časopisih bogata plast besedil, ki spadajo v južnoslovanske prilagoditve predromantike (duhovna lirika, serenada, meščanska drama, idila, fantastična proza). Oblikam, ki so iz klasicističnega instrumentarija (slavnostni heksametri in vzvišene alkejske kitice) ali iz predromantičnega izročila (sentimentalne melodije in serenade), se pridružuje tudi značilna romantična raven, ki se uresničuje na dva načina. Prvi način je znan iz srbske književnosti, v kateri je tradicionalno slovstvo že v XVIII. stoletju postalo kohezivna moč, v začetku naslednjega stoletja pa je bilo sprejeto kot najvažnejša plast nacionalne literature.³⁴ Tradicionalna književnost v hrvaški in slovenski književnosti ni imela takšne vloge, čeprav je navzoča kot obrobna plast v takratnem literarnem dogajanju (pesmi iz Vukove zbirke ponatiskujeta tako *Danica* kakor *Kranjska čbelica*). Uresničevanje romantike v obeh kulturnih okoljih, to je drugi način, se veže na premiso o ustvarjanju umetniške poezije, ki ima za vzor vrhunske estetske stvaritve v takratnih evropskih kulturah (I. Mažuranić, S. Vraz, Fr. Prešeren).

Književne časopise v prvi polovici XIX. stoletja je torej mogoče deliti po kriteriju namenov ali funkcij, ki določajo za našo razčlembno edino pomembno vprašanje o njihovi notranji strukturi. Po tem kriteriju celotna periodika razpade nekako na tri ravni. Prva raven vidi v književnosti sredstvo za ohranitev naroda, kulturno rast in družbeno delovanje. Drugo raven pomenijo tista diletantska književna dela, ki so sicer pisana iz plemenitih kulturnih pobud, nimajo pa resničnih ustvarjalnih razsežnosti. Tretja raven je redka, saj je bilo malo piscev, ki bi pisali iz lastnih notranjih pobud in sledili liniji, katero jim je narekoval osebni ustvarjalni navdih.

Tipologije seveda ni jemati statično; življenje in umetnost porajata kombinacije, prehode in premene. Prva polovica XIX. stoletja je v tem pogledu eklektična, kdaj celo anarhična, v njej pa je kljub temu enotna gibalna linija, ki želi zblížati načelo koristnega z načelom ugodnega (zgodovino z estetiko). Pod koristno je spadalo: volja, da se ohrani narodna tradicija, želja, da se okrepi narodna zavest, ter hotenje, da narodna kultura pritegne meščana in razumnika. Pod ugodno spadajo tista estetsko razvita mesta, ki še danes veljajo za umetniško privlačna (Njegoš, Prešeren, Mažuranić).

Književni časopisi kot nova oblika komunikacije z bralcem, komunikacije, ki se je pojavila na koncu XVIII. in razvejala v prvi polovici XIX. stoletja, so zelo intenzivno in pomembno sodelovali v dogajanju. Njihova vloga je večstranska iz več razlogov. Periodika tega časa je izraz ideološko in literarno bolj ali manj enotnih prizadevanj, ki imajo svoje izhodišče v povezanostih skupinah, katere so jih priklicale v življenje. Med največjimi nasprotniki obstaja enotnost v hotenjih, razločki nastajajo na poteh in v možnostih uresničevanja. Iz želje, da informacija čim hitreje in v sprejemljivi obliki pride do bralca, je nastal poseben čustveni naboj, ki odlikuje skoro vsako stran katerega koli časopisa. Pisci kulturoloških in literarnih prispevkov so pisali vznemirjeni, ker so hoteli za sedanost zagrabiti čim več od ideala, ki naj bi se povsem in dokončno udejanil v prihodnosti. Mnoga besedila so

³⁴ Vprašanje je sistematično obdelal M. Popović v *Istoriji* (poglavje *Rani ili patrijarhalni romantizam: Doba ustaničke heroike*).

zato nabita z viškom emocionalnih energij ali s sentimentalno vzburljivostjo, kar pa ne more prekriti resnične podlage, v kateri so tisti problemski kompleksi, s katerimi se je vsak jugoslovanski narod spoprijemal, preden je postal nacija v današnjem pomenu besede. Književni časopisi prve polovice XIX. stoletja so — bolj kot bodo to časopisi prihajajočih dob — konstituens našega bistva in ogledalo naše jugoslovanske in južnoslovanske geneze. Po svojih razsežnostih presegajo področje literature; vsi so prvorazreden zgodovinski fenomen, katerega posledice so še danes v našem načinu življenja in mišljenja. Po Barthesu, čigar pogledi so bili navedeni v uvodu, bi lahko sklenili: časopisi prve polovice XIX. stoletja so povsem upravičeni, ker so bili idejno angažirani in so institucionalizirali določeno aktualnost. Prisluskovali so utripom svojega časa, na vprašanja pa so odgovarjali tako, da sta njihove odgovore potrdila zgodovinski razvoj in praksa v prihodnosti.